

Chris van Asperen, Iet Attema
en Marja Kaptein

Lesgeven over het Franco-bewind

Chris van Asperen, Iet Attema en Marja Kaptein bezochten in september 1996 het vierde symposium van de Spaanse zustervereniging van de VGN, de AEPHG (Asociación Española del Profesorado de Historia y Geografía). Daar hoorden zij hoe men in Spanje worstelt met het recente verleden.

12

Op een Euroclio conferentie te Toledo over Filips II in september 1995 werden vriendschappelijke contacten gelegd tussen enkele Spaanssprekende Nederlandse geschiedenisdocenten en hun Spaanse collega's. Toen door de zusterorganisatie van de VGN een symposium over 'lesgeven over het Franco-bewind' werd gepland, kregen we vlak voor de grote vakantie een uitnodiging om hieraan een bijdrage te leveren. Onze collega's waren benieuwd naar de publieke opinie in Nederland over Spanje in de tijd van Franco en naar de manier waarop het regiem in de Nederlandse schoolboeken wordt gepresenteerd. Chris van Asperen, ook docent Spaans, bereidde de lezing voor. De anderen assisteerden hem daarbij.

Op donderdag 17 September jl. vertrokken wij naar Spanje. Het driedaagse symposium werd gehouden in Segovia in het middeleeuwse kerkje San Quirce, waarin nu de Academie van Geschiedenis en Kunst is gehuisvest. Vanaf het einde van de jaren twintig

tot 1936 zetelde in dit gebouw de Volksuniversiteit van Segovia, waaraan namen van bekende dichters als Miguel de Unamuno en Antonio Machado zijn verbonden.

In het kerkje was voor de gelegenheid een kleine fototentoonstelling ingericht over het dagelijks leven tijdens het Franco-bewind. De foto's waren afkomstig uit privécollecties van docenten. De tentoonstelling was opgebouwd rond thema's als de kindertijd, de eerste communie, spel, kleding, school, huwelijk, kerk/leger. Het was verrassend de effecten hiervan te zien. Veel van onze collega's hadden ons examenonderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving' van enkele jaren geleden op deze manier kunnen 'aankleden'.

Lesgeven over het recente verleden

In de nieuwe onderwijsprogramma's voor geschiedenis in Spanje komt de nadruk te liggen op de twintigste eeuw. Ook het Franquisme, zoals het Franco-regiem genoemd wordt, zal daarom voldoende aandacht moeten krijgen in de bovenbouw. Spaanse docenten zien het als een uitdaging om over de periode, die ze zelf hebben meegemaakt, les te geven. Het is echter niet gemakkelijk om die tijd kritisch en met enige afstand te behandelen.

Een goede wetenschappelijke verantwoorde didactiek is nog niet beschikbaar. In de San Quirce hielden docenten vanaf de preekstoel inleidingen om hun collega's bij te scholen over diverse mogelijkheden om het 'Franquisme' in de classesituatie gestalte te geven. Vooral stond als invalshoek het dagelijks leven van de Spanjaarden destijds centraal. Het was de eerste keer dat de recente geschiedenis door de vereniging AEPHG als thema uitgekozen was. De keuze was bepaald opzienbarend, gezien de manier waarop in Spanje met deze periode wordt omgegaan, namelijk zoveel mogelijk niet; het is beter te vergeten, vooruit te kijken en niet achterom. De democratie moest na 1975 opgebouwd worden en daarin moest ook de Franco-aanhang ingepast worden.

De vereniging van geschiedenisdocenten bestaat nog maar enkele jaren. In 1991 werd ze opgericht. Ook dat heeft met het recente verleden te maken.

De verschillende programmaonderdelen

Tijdens de eerste lezing werd uiteengezet hoe aan recente geschiedenis meer aandacht kan worden besteed. Eén van de uitgangspunten zou kunnen zijn om Spanje met Duitsland of Italië te vergelijken. Wat dan opvalt is dat de dictatuur in Spanje veel langer

De auteurs zijn docent geschiedenis (Chris van Asperen geeft ook Spaans) en hebben na 'Toledo' (september 1995) contact met elkaar gehouden en met enkele Spaanse collega's.

No ven razones para que los planes no traten el periodo posterior a la Guerra Civil

Profesores de Historia analizan cómo abordar la etapa franquista en la enseñanza

Congresgangers; op de achtergrond de fototentoonstelling.

duurde, dat er sterk verzet was vanuit de ervaring van de burgeroorlog en dat het 'franquisme' een sterk clerikaal karakter had.

In Spanje was destijds studie over de burgeroorlog verboden. Publicaties vonden in het buitenland plaats. Het Spaanse regiem cultiveerde zelf een officiële visie: de burgeroorlog als kruistocht voor het katholicisme en als vrijheidsoorlog tegen het rode gevaar uit het buitenland.

De lezing werd afgesloten met een aantal voorstellen voor een andere benadering van de periode van Franco. De volgende punten werden genoemd:

- Het oproepen een goed beeld van het dagelijks leven destijds.
- Bestudering van het complexe karakter en de tegenstellingen in het historische onderzoek: bijvoorbeeld economische vooruitgang versus isolement en achterstand, of culturele achterstand versus macht.
- Proberen te laten zien hoe de kunst gebruikt werd om de staat te dienen.
- De beschrijving van het officiële Spanje: instellingen en wetgeving. Een wet kan als didactisch materiaal gebruikt worden.
- Benadering van de censuur. Indoctrinatie in het onderwijs. De nadruk komt hier meer te liggen op mentaliteit dan op ideologie.
- Aandacht voor de positie van de

vrouw. Vrouwen waren het meest slachtoffer geworden van de repressie.

- Aandacht voor de publieke opinie in het buitenland, in Portugal en in Nederland en de manier waarop het 'franquisme' daar in de schoolboeken wordt behandeld.

Tijdens de conferentie werd nader ingegaan op verschillende van deze punten.

De kunst

De eerste conferentiedag werd afgesloten met een lezing ondersteund door dia's, die de esthetische kant van het regiem belichtte. De kunst diende als propaganda-werktuig voor de leider, caudillo 'bij gratie Gods'. De glorie van de 'Katholieke Koningen' en de eerste Habsburgers was een belangrijke inspiratiebron. In het door dwangarbeiders gebouwde grafmonument van Franco, de Valle de los Caídos, zien we in het beeldhouwwerk onder meer Isabella van Castilië en Columbus terug. Het ministerie van luchtvaart is gebouwd in de neo-Herrera stijl. Herrera was de belangrijkste architect van het in opdracht van Filips II gebouwde paleis, annex kloostercomplex Escorial. In de volksmond kreeg het bovengenoemde ministerie de bijnaam 'monasterio de aire'. Een andere inspiratiebron was de kunst

uit nazi-Duitsland en fascistisch Italië. De monumentale architectuur, die dit opleverde, diende als een uitdrukking van de macht. Het spreekt vanzelf dat kunstenaars uit verzetskringen zoals Picasso, Franco als de vernietiger van de cultuur zagen.

Wetgeving, instellingen en regeringen

De tweede dag werd uiteengezet hoe het 'franquisme' officieel gestalte kreeg. Stencils met de wetgeving en instellingen werden toegelicht om het kader aan te geven waarbinnen de samenleving gedwongen werd te functioneren.

In de wetgeving op politiek/sociaal/cultureel gebied werden drie fases onderscheiden. Van 1936 tot 1940 kwam de basisregelgeving van de dictatuur tot stand kwam. De tweede fase, van 1940 tot 1957, leidde tot economische autarkie en ontwikkeling van de instellingen. In deze periode kwam het fascistische element meer op de achtergrond en het nationaal-katholieke meer op de voorgrond. Katholicisme werd het enige geloof.

In 1945 werden de Fuero de los Espanoles (wet waarin rechten en plichten van de Spanjaarden zijn vastgelegd) en de wet op het Referendum aangenomen omdat Spanje na de Tweede Wereldoorlog internationaal iets constitutioneels nodig had, maar in wezen ging het om een schijn-democratie.

De derde fase: van 1957 tot 1975, was een de periode van economische veranderingen, politieke aanpassing en sociale controle. Er werden pogingen ondernomen om op politiek gebied

meer openheid te krijgen. Het onderwijs tot 14 jaar werd verplicht en in 1964 werd het minimumloon ingesteld.

De belangrijkste staatsinstellingen in Spanje waren destijds de regering, de 'consejos' (adviesraden voor het staats-hoofd), de 'Cortes' (raadgevend parlement), rechtbanken, het lokaal en provinciaal bestuur. Franco oefende als staatshoofd controle uit over alle bovengenoemde instellingen via de benoeming van vertrouwenspersonen uit de partij, de 'Movimiento Nacional'. Deze 'Movimiento Nacional' controleerde ook de legale staatsvakbonden. In de regering zaten aanvankelijk ook mensen uit de tijd van generaal Miguel Primo de Rivera. Deze generaal was van 1923 tot 1930 minister-president van een autoritair bewind, dat met steun van de koning door een staatsgreep aan de macht was gekomen. Deze Miguel Primo de Rivera moet niet verward worden met zijn zoon José Antonio, die in 1933 de fascistische beweging de 'Falange' oprichtte, de voorloper van de 'Movimiento Nacional'.

Let Attema en Marja Kaptein in Segovia

Tussen 1939 en 1945 vonden veel wisselingen in de regering plaats. Carrero Blanco zorgde voor continuïteit, hij bekleedde van 1939 tot 1962, de post van vice-premier.

Artajo, minister van buitenlandse zaken van 1945 tot 1957, kan gezien worden als de man, die meer openheid propageerde. In 1957 vond er duidelijk een verandering in het machtsverwicht plaats. De technocraten uit de katholieke lekenorganisatie 'Opus Dei' gingen diverse ministersposten bekleden.

'Opus Dei' was in 1928 opgericht door Spaanse priester Josemaria Escrivà de Balaguer en richtte zich op persoonlijke bezinning en verbreiding van de christelijke levenswijze. Tijdens het bewind van Franco ontpopte de organisatie zich tot een uiterst conservatief instituut met veel macht omdat een aantal leden ervan prominente posities innamen in het staatsapparaat.

Tegenstanders noemden 'Opus Dei' vaak de 'heilige maffia'. De mensen die het veld moesten ruimen voor 'Opus Dei' gingen terug naar het lokale bestuur. Zij bleven dus ook binnen het systeem functioneren. Voor de vraag van continuïteit is dit zeker interessant! De continuïteit is overigens ook nu heel actueel. Tot de nieuwe conservatieve regering Aznar behoren ook weer mensen uit de kring van Opus Dei.

Het dagelijks leven

Onze collega's presenteerden twee interessante projecten om het dagelijks leven in kaart te brengen.

Het eerste ging over het leven op het platteland in de jaren veertig en vijftig. Jaren die voor velen economisch, politiek en cultureel een traumatische ervaring zijn geweest. Er was grote armoede. Veel mensen trokken naar de stad om een beter bestaan op te bouwen. Het ging toen om een enorme migratiegolf. Maar hoe kunnen leerlingen inzicht krijgen in het plattelandleven van vroeger? Hoe kunnen ze hun eigen verleden leren kennen? De agrarische samenleving is zo veranderd dat vakantieervaringen geen soelaas bieden. In de jaren zestig was er bovendien in de stad een minachting voor de plattelandscultuur. Zij die in de stad waren komen wonen, hadden geen affiniteit meer met het leven op het platteland. Ten opzichte van de eigen 'roots' leek een collectief geheugenverlies te bestaan.

Een docent legde ons uit hoe hij met de leerlingen te werk gaat. Via 'oral history' met verwanten of kennissen

onderzoeken leerlingen het dagelijks leven in de dorpen waar hun ouders of voorouders vandaan kwamen. Vanuit de mondelinge verhalen wordt een beeld opgeroepen van de omgevingsgeschiedenis van het traditionele plattelandleven van hun familie, dat daarna ingepast wordt in de algemene geschiedenis. Hierbij wordt ook aandacht gesteed aan de integratieproblemen van de families in de stad. Op deze wijze komt een herwaardering van het verleden tot stand.

Het tweede project ging over de jaren zestig. In die tijd vonden op sociaal en economisch gebied veranderingen plaats die van groot belang waren voor de modernisering van Spanje, terwijl er in het regeringssysteem nauwelijks iets veranderde.

Door middel van een enquête bij familieleden of kennissen met vragen over gezinssamenstelling, kindersterfte, werk, opleidingsnivo, trek naar de stad, levensomstandigheden in de stad, eetgewoontes en vrije tijdsbesteding komen leerlingen tot een persoonlijke biografie. De enquête moet afgenomen worden bij personen boven de vijftig jaar. Leerlingen krijgen zo inzicht in de veranderingen in de tijd. Uit statistisch bronnenmateriaal blijkt dat persoonlijke gegevens ingepast kunnen worden in algemene geschiedenis. Omdat leerlingen gewend zijn aan enquêtes bevat deze aanpak goed.

Op grond van een aantal geselecteerde bronnen maken leerlingen verder kennis met diverse andere aspecten zoals de verandering van mentaliteit, de kosten van levensonderhoud, repressie en een overzicht uit de kranten. De betrokken docenten vertelden dat er aan dit project een tiental jaren voorwerk is voorafgegaan.

Film

Het was ons niet onbekend, dat het bewegend beeld veel aandacht krijgt van de Spaanse collega's. De eerste aflevering van het in 1996 verschenen tijdschrift 'Tiempo y Tierra' was bijna geheel gewijd aan film en geschiedenis. De eerste congresdag werd dan ook afgesloten met een compilatie van verschillende filmfragmenten uit de periode van het 'franquisme': propaganda voor het regiem.

Gedurende de hongerejaren, de eerste jaren van het 'franquisme' schiep de film een utopie. Het was een manier om de treurige economische werkelijkheid te ontvluchten. Vrouwen versche-

Chris van Asperen bedankt Josifa Otero Ochaita voor de uitnodiging aan het Spaanse symposium deel te nemen.

nen op het witte doek als koninginnen, heiligen, martelaressen, lustobjecten. We merkten dat vrouwengeschiedenis op het ogenblik heel actueel is in Spanje. Door onze eigen ervaringen met het eindexamenonderwerp van een paar jaar geleden zouden we misschien tot uitwisseling kunnen komen.

Tenslotte werd de mooie documentaire 'Aquaviva, una historia en Femenino' vertoond. Vrouwen uit het dorpje Aquaviva, in de provincie Teruel vertellen over aangrijpende gebeurtenissen in hun leven gedurende de Republiek, de Burgeroorlog en de naoorlogse periode. De film informeert ons over de nog weinig bestudeerde, recente geschiedenis door middel van 'oral history'. Er is nog weinig gebruik gemaakt van het op deze wijze vastleggen van de collectieve herinnering van vrouwen. De video is voor educatieve doeleinden gemaakt door historici uit Zaragoza en wij kregen na afloop het vertoonde exemplaar mee.

Het congres afgesloten met bijdragen uit Portugal en Nederland.

Portugal

Onze Portugese collega onderscheidde vier periodes in de traditionele haat-liefde verhouding tussen Spanje en Portugal:

1936-1939: de periode van de medeplichtigheid. Salazar koos de zijde van Franco als verdediger van de christelijke

beschaving en tegenstander van het internationale communisme. De grens werd gesloten. Republikeinen zoals dichter Miguel Hernández werden gevangen genomen.

1939-1974: periode van de valse vriendschap. Na de burgeroorlog is er een sfeer van sterke achterdocht over mogelijke expansionistische neigingen die Franco zou kunnen hebben. Beide sloten wel samenwerkingsverdragen (Pacto Iberico) met elkaar, maar toch bleef er van de kant van Portugal een groot wantrouwen ten opzichte van zijn buurland. Er werd rekening gehouden met een eventuele Spaans-Duitse invasie, de operatie Fenix. Via Spanje zouden Duitse troepen naar Gibraltar gaan en vandaar landen in Noord-Afrika. Salazar hoopte in dat geval op steun van de Engelsen.

Na de Tweede Wereldoorlog was Spanje het meest geïsoleerde land. Toen Franco in 1949 op bezoek kwam, hadden de Portugezen nog steeds weinig vertrouwen. De grondtoon bleef dus anti-Spaans.

1974-1976: een periode van antagonisme en verontwaardiging. Op 25 april verdween in Portugal het autoritaire regiem, terwijl in Spanje Franco nog aan de macht was. Nog nooit sprak en schreef men zoveel over Spanje en het 'franquisme' als in 1974/1975. In grensgebieden stonden borden met weinig complimenteuze teksten over het regiem in Spanje.

In september 1975 werd zelfs de

Spaanse ambassade aangevallen. Sinds 1976 verbetert de wederzijdse relatie. De verhouding tussen het 'salazarisme' en 'het franquisme' is nu onderwerp van historisch onderzoek.

In de tweede helft van de jaren dertig werd in het onderwijs ruime aandacht besteed aan de ontwikkeling van het autoritaire regime. Franco kwam aan bod als verdediger van de christelijke beschaving en bestrijder van het internationale communisme. Destijds bestond er slechts één van hoger hand geautoriseerd geschiedenisboek. In de schoolboeken vlak na de tweede wereldoorlog kwam het Franquisme nauwelijks aan de orde. De geschiedenisboeken hielden op bij de Eerste Wereldoorlog. In de jaren vijftig kwam er een uitbreiding van het lesprogramma. Voortaan werd de Spaanse burgeroorlog als introductie op de Tweede Wereldoorlog behandeld. In het geschiedenisonderwijs wordt nu alleen in de bovenbouw aandacht aan de Spaanse burgeroorlog besteed. Het franquisme staat nog niet op het lesprogramma.

Nederland

Chris van Asperen legde uit dat het beeld van Spanje vóór de jaren zestig in de publieke opinie over het algemeen weinig realistisch was. Het was eerder een negentiende eeuwse, romantisch beeld. Behalve in een kleine groep van ex-brigadisten uit de Spaanse

"EEN WINTERVACANTIE IN SPANJE
DAT LIJKT ME WEL WAT..."

"ALLEEN... EEN STIERENGVECHT,
DAAR GA IK NIET HEEN."

"IK VIND... ALS JE VAN DIEREN
HOUDT, KUN JE BETER NIET
NAAR EEN STIERENGVECHT GAAN."

"ALS JE VAN MENSEN HOUDT, KUN
JE BETER NIET NAAR SPANJE GAAN!"

Cartoon van Peter van Straaten
over het opkomend massa-
toerisme naar Spanje in de
jaren zestig (Uit: 'Humo').

Burgeroorlog, enkele intellectuelen en het Comité Vrij Spanje was het 'franquisme' weinig bekend. Ook besteedden de media weinig aandacht aan dit onderwerp.

In de tweede helft van de jaren zestig komt door het proces van individualisering en het uitdagen van het gezag van de autoriteiten een groeiende interesse voor Spanje en het franquisme op gang. Dit komt vooral door de persoonlijke ervaringen van de vele toeristen die Spanje bezoeken, de komst van Spaanse gastarbeiders naar Nederland en de verwikkelingen rond het huwelijk van prinses Irene met de Spaanse troonpretendent Carlos Hugo de Bourbon-Parma. De kritiek op het 'franquisme' nam toe. Vooral in de jaren zeventig door de affaire Nino Calle (die door politiek druk vanuit Spanje als radioreporter van Spaanse werknemers ontslagen werd), door het proces van Burgos en door de bloei van groepen die solidair waren met de Spaanse oppositie. De Nederlandse regering volgde de publieke opinie. Joop den Uyl hield in 1975 namens de hele regering een toespraak tijdens de protestbijeenkomst naar aanleiding van de processen van Burgos.

Ex-brigadisten uit de Spaanse burgeroorlog hadden na hun terugkomst veel problemen met het terugkrijgen voor hun Nederlandse nationaliteit. Ze werden door de overheid slechter behandeld dan de mensen die voor de legers van Hitler hadden gevochten. Dit was moeilijk te verteren. Pas in de jaren tachtig kwam er voor hen eerherstel. Een monument voor de Spaanse burgeroorlog werd in 1986 in Amsterdam-Noord onthuld. In november 1996 werden de nog in leven zijnde ex-brigadisten door de koning in de Cortes geëerd met een oorkonde waarin zij op ieder door hen gewenst moment het Spaanse burgerschap kunnen verkrijgen. Eindelijk gerechtigheid.

In de Nederlandse schoolboeken, die voor deze conferentie onderzocht zijn, staat over het algemeen weinig informatie over de tijd van Franco. Meestal blijft het beperkt tot de Spaanse burgeroorlog en dan gezien als voorspel op de Tweede Wereldoorlog.

Tenslotte

Voor ons was het een bijzondere ervaring na een jaar weer met onze collega's in Spanje te kunnen samenwerken. De contacten tijdens de confe-

rentie in Toledo over Filips II in 1995 tot stand gekomen zijn verder uitgebouwd.

Veel Spanjaarden hebben moeite met hun recente verleden. Ze blikken niet graag terug. Dit congres kan daarom als een bijzondere gebeurtenis gezien worden. Naarmate de tijd verstrijkt, wordt deze periode in onderwijskringen rijp voor onderzoek. Gemakkelijk zal het niet altijd zijn vooral als leerlingen de familiegeschiedenissen in kaart moeten gaan brengen zullen de trauma's de kop op steken.

Hoe verder?

Chris van Asperen heeft het afgelopen cursusjaar het havo-examen over de 'opstand' vertaald. Dit is enige tijd geleden gepubliceerd in het tweede nummer van het tijdschrift 'Tiempo y Tierra' van de AEPHG. Verder willen we werken aan het vertalen en/of bewerken van artikelen en lesmaterialen die aantrekkelijk voor een van de partners zijn.

We proberen voor zover mogelijk meer 'Spanje' in ons curriculum te krijgen. Dit zou ook kunnen in de vorm van projecten. Op één van onze scholen draait al een interdisciplinair internationaal project, waarin ook Spanje participeert. Hiervan houden wij de AEPHG op de hoogte. Wij hopen zo onze samenwerking en vriendschap met de Spaanse collega's verder uit te bouwen. Voor alle partijen is deze internationale dimensie belangrijk. Bovendien vinden wij het heel nuttig en inspirerend voor ons functioneren in het onderwijs.